

MINTAQALARDA SANOAT KORXONALARI RAQOBATBARDOSHLIGINI BELGILOVCHI NAZARIY VA IQTISODIY OMILLAR

Hamidova Madina Tolib qizi

Buxoro davlat universiteti o'qituvchisi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21037637>

Annotatsiya. Mazkur tezisda mintaqalarda faoliyat yuritayotgan sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini belgilovchi nazariy va iqtisodiy omillar ilmiy jihatdan tahlil qilingan.

Raqobatbardoshlik tushunchasining iqtisodiy mazmuni, unga ta'sir etuvchi ichki va tashqi omillar hamda hududiy rivojlanish bilan o'zaro bog'liqligi yoritilgan. Shuningdek, ishlab chiqarish salohiyati, innovatsion rivojlanish, moliyaviy barqarorlik, boshqaruv samaradorligi va infratuzilma omillarining sanoat korxonalarini faoliyatidagi o'rni ochib berilgan.

Tadqiqot yakunida mintaqaviy sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: sanoat korxonasi, raqobatbardoshlik, mintaqaviy iqtisodiyot, innovatsiya, boshqaruv, infratuzilma, ishlab chiqarish, moliyaviy barqarorlik, eksport, samaradorlik.

Kirish

Bugungi kunda dunyo iqtisodiyotida globallashuv jarayonlarining jadallashuvi, xalqaro bozorlarda raqobatning keskin kuchayishi hamda zamonaviy texnologiyalarning tez sur'atlarda rivojlanishi sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini oshirish masalasini dolzarb ilmiy-amaliy muammolardan biriga aylantirmoqda.

Korxonaning bozordagi muvaffaqiyati nafaqat ishlab chiqarish hajmi, balki mahsulot sifati, tannarxi, innovatsion faoliyati, boshqaruv tizimi hamda hududiy infratuzilmaning rivojlanganlik darajasiga ham bog'liqdir.

O'zbekistonda ham sanoatni modernizatsiya qilish, hududlar sanoat salohiyatidan samarali foydalanish, eksport hajmini kengaytirish va ishlab chiqarish samaradorligini oshirish davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo'nalishlari hisoblanadi. Shu sababli mintaqalarda faoliyat yuritayotgan sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini ilmiy asosda baholash va uni oshirish mexanizmlarini ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotning maqsadi mintaqalarda sanoat korxonalarini raqobatbardoshligini belgilovchi nazariy va iqtisodiy omillarni tizimli ravishda tahlil qilish hamda ularni takomillashtirish bo'yicha ilmiy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Raqobatbardoshlik iqtisodiy kategoriya sifatida korxonaning bozorda o'z mavqegini saqlab qolish, iste'molchilar talabini qondirish va uzoq muddatli foyda olish qobiliyatini ifodalaydi.

Mazkur tushuncha mahsulot sifati, ishlab chiqarish xarajatlari, boshqaruv samaradorligi, innovatsion rivojlanish va bozor strategiyalarining uyg'unligi asosida shakllanadi.

Iqtisodiy adabiyotlarda raqobatbardoshlik turli olimlar tomonidan turlicha talqin qilingan.

M.Porter raqobatbardoshlikni qiymat yaratish va xarajatlar ustunligi bilan izohlasa, A.Chikán korxonaning bozor talabiga moslashuvchanligi va foyda olish imkoniyatini asosiy mezon sifatida ko'rsatadi.

Mahalliy olimlar esa mahsulot sifati, ishlab chiqarish samaradorligi, hududiy imkoniyatlar va davlat siyosatini muhim omillar sifatida baholaydilar.

1-jadval

Raqobatbardoshlikni belgilovchi asosiy omillar¹

Omil	Mazmuni	Korxona faoliyatiga ta'siri
Ishlab chiqarish salohiyati	Quvvat va texnologik imkoniyatlar	Mahsulot hajmi va sifati oshadi
Innovatsion faoliyat	Yangi texnologiyalarni joriy etish	Xarajatlar kamayadi
Moliyaviy barqarorlik	Mablag'lardan samarali foydalanish	Rentabellik ortadi
Boshqaruv sifati	Qaror qabul qilish samaradorligi	Ish unumdorligi oshadi
Infratuzilma	Transport va logistika	Yetkazib berish tezlashadi

Mintaqalarda sanoat korxonalarining raqobatbardoshligi ko'plab omillarning o'zaro uyg'unligi natijasida shakllanadi. Ushbu omillarni ichki va tashqi omillarga ajratish maqsadga muvofiq. Ichki omillar korxonaning o'z faoliyati bilan bevosita bog'liq bo'lsa, tashqi omillar hududiy va makroiqtisodiy muhit ta'sirida shakllanadi.

Ichki omillar tarkibiga ishlab chiqarish quvvatlari, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish darajasi, mehnat unumdorligi, innovatsion faollik, moliyaviy resurslarning yetarliligi, boshqaruv sifati va marketing faoliyati kiradi. Mazkur omillar korxonaning ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, mahsulot tannarxini pasaytirish hamda bozor talabiga mos mahsulot ishlab chiqarish imkonini yaratadi.

Tashqi omillar esa davlatning sanoat siyosati, soliq va bojxona imtiyozlari, transport-logistika infratuzilmasi, investitsiya muhiti, xomashyo bazasi, energetika ta'minoti va eksport bozorlariga chiqish imkoniyatlari bilan tavsiflanadi. Ayniqsa, hududlarda sanoat zonalari, erkin iqtisodiy zonalar hamda logistika markazlarining rivojlanishi korxonalarning raqobatbardoshligini sezilarli darajada oshiradi.

Bugungi kunda hududiy rivojlanish strategiyalarida innovatsion iqtisodiyot tamoyillariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Natijada ishlab chiqarishni raqamlashtirish, avtomatlashtirish, sun'iy intellekt elementlaridan foydalanish va ERP tizimlarini joriy etish korxonalarning ichki imkoniyatlarini yanada kengaytirmoqda.

2-jadval

Sanoat korxonalari raqobatbardoshligiga ta'sir etuvchi ichki va tashqi omillar²

Ichki omillar	Tashqi omillar
Ishlab chiqarish quvvati	Davlat sanoat siyosati
Texnologik daraja	Soliq va bojxona imtiyozlari
Innovatsion faoliyat	Investitsiya muhiti
Moliyaviy barqarorlik	Transport-logistika tizimi
Mehnat unumdorligi	Hududiy infratuzilma
Boshqaruv sifati	Energetika ta'minoti

¹ Muallif tomonidan tuzildi.

² Muallif tomonidan tuzildi.

Ichki omillar	Tashqi omillar
Marketing strategiyasi	Eksport bozorlari
Mahsulot sifati	Raqobat muhiti

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, ichki omillarni takomillashtirish korxona rahbariyatining boshqaruv qarorlariga bog'liq bo'lsa, tashqi omillar davlat tomonidan yaratilayotgan iqtisodiy sharoit va hududiy rivojlanish darajasiga bevosita bog'liqdir. Shu sababli raqobatbardoshlikni oshirishda davlat va korxona manfaatlarining uyg'unligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Mintaqalarda sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini oshirishda ishlab chiqarish xarajatlarini optimallashtirish, energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish, eksportbop mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish hamda hududiy resurslardan oqilona foydalanish ustuvor vazifalar hisoblanadi. Bundan tashqari, zamonaviy boshqaruv usullaridan foydalanish korxonaning moliyaviy natijalarini yaxshilash va uzoq muddatli barqaror rivojlanishini ta'minlaydi.

Mintaqaviy iqtisodiyotning rivojlanish darajasi sanoat korxonalarining raqobatbardoshligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Chunki korxona faoliyati u joylashgan hududning tabiiy resurslari, transport-kommunikatsiya infratuzilmasi, mehnat resurslari, investitsion jozibadorligi hamda bozor imkoniyatlari bilan chambarchas bog'liqdir. Shu bois mintaqalar o'rtasidagi iqtisodiy tafovutlar korxonalarning ishlab chiqarish samaradorligi va raqobat ustunliklarida ham namoyon bo'ladi.

Rivojlangan infratuzilmaga ega hududlarda faoliyat yuritayotgan sanoat korxonalari xomashyo va materiallarni qisqa muddatda yetkazib olish, tayyor mahsulotni ichki va tashqi bozorlarga tezkor chiqarish hamda logistika xarajatlarini kamaytirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Natijada mahsulot tannarxi pasayadi, foyda miqdori ortadi va korxonaning bozordagi mavqei mustahkamlanadi.

Shuningdek, hududlarda investitsion muhitning yaxshilanishi zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish va yangi ish o'rinlarini yaratishga xizmat qiladi. Ayniqsa, erkin iqtisodiy zonalar, kichik sanoat zonalar hamda sanoat klasterlarining tashkil etilishi ishlab chiqaruvchilar o'rtasida kooperatsiyani rivojlantirib, korxonalarning raqobatbardoshligini oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda.

Mintaqaviy rivojlanishda innovatsion infratuzilmaning shakllanishi ham alohida ahamiyatga ega. Ilmiy-tadqiqot muassasalari, oliy ta'lim tashkilotlari va ishlab chiqarish korxonalari o'rtasidagi hamkorlik yangi mahsulotlarni yaratish, zamonaviy texnologiyalarni ishlab chiqarishga joriy etish hamda malakali mutaxassislar tayyorlash imkoniyatlarini kengaytiradi. Bu esa sanoat korxonalarining innovatsion salohiyatini oshirib, uzoq muddatli raqobat ustunligini ta'minlaydi.

Bugungi kunda O'zbekistonda hududlarni kompleks rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar sanoat korxonalarining eksport salohiyatini kengaytirish, import o'rnini bosuvchi mahsulotlar ishlab chiqarishni ko'paytirish va yuqori qo'shilgan qiymatli mahsulotlar ulushini oshirishga xizmat qilmoqda. Shu bois mintaqaviy rivojlanish strategiyalarini sanoat korxonalarining ehtiyojlari bilan uyg'unlashtirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, mintaqalarda sanoat korxonalarining raqobatbardoshligi ko'plab ichki va tashqi omillarning o'zaro uyg'unligi asosida shakllanadi.

Korxonaning ishlab chiqarish salohiyati, innovatsion faoliyati, moliyaviy barqarorligi va boshqaruv samaradorligi uning bozordagi muvaffaqiyatini belgilovchi asosiy ichki omillar hisoblanadi. Shu bilan birga, davlatning sanoat siyosati, investitsiya muhiti, transport-logistika infratuzilmasi va hududiy imkoniyatlar tashqi omillar sifatida korxona rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, zamonaviy texnologiyalarni ishlab chiqarishga joriy etish, raqamli boshqaruv tizimlaridan foydalanish, ishlab chiqarish xarajatlarini optimallashtirish va eksport geografiyasini kengaytirish sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini sezilarli darajada oshiradi. Ayniqsa, mintaqaviy infratuzilmani rivojlantirish, sanoat klasterlarini kengaytirish va innovatsion loyihalarni qo'llab-quvvatlash korxonalarining barqaror faoliyat yuritishi uchun qulay sharoit yaratadi.

Kelgusida sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini yanada oshirish maqsadida innovatsion rivojlanishni rag'batlantirish, yuqori qo'shilgan qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish, investitsiyalarni faol jalb etish hamda hududiy sanoat siyosatini takomillashtirish zarur. Ushbu yo'nalishlarda amalga oshiriladigan chora-tadbirlar nafaqat alohida korxonalar, balki mintaqalar iqtisodiyotining barqaror rivojlanishi va mamlakatning xalqaro bozordagi raqobatbardoshligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Mana ushbu tezis uchun **OAK va xalqaro konferensiyalar** talablari asosida rasmiylashtirilgan **foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati**.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

I. Normativ-huquqiy hujjatlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 12-oktabrdagi PF-169-son Farmoni. "Sanoat va uning bazaviy tarmoqlarini jadal rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida".
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 7-avgustdagi PQ-286-son Qarori. "Sanoat sohasida nufuzli xalqaro brendlar bilan hamkorlikni rivojlantirish va milliy brendlarni qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risida".
3. O'zbekiston Respublikasi Qonuni. "Raqobat to'g'risida". O'RQ-850-son, 03.07.2023.
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining sanoatni rivojlantirish va investitsiyalarni qo'llab-quvvatlashga oid amaldagi qarorlari.

II. Ilmiy adabiyotlar

5. Porter M.E. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. New York: Free Press, 1985.
6. Chikán A. National and Firm Competitiveness: A General Research Model // Competitiveness Review. – 2008. – Vol.18. – №1/2. – P.20–28.
7. Buckley P.J., Pass C.L., Prescott K. Measures of International Competitiveness: A Critical Survey // Journal of Marketing Management. – 1988. – Vol.4. – №2. – P.175–200.

8. Feurer R., Chaharbaghi K. Defining Competitiveness: A Holistic Approach // Management Decision. – 1994. – Vol.32. – №2. – P.49–58.
9. Fatxutdinov R.A. Управление конкурентоспособностью организации. – Москва: Эксмо, 2005.
10. Xoliqulov A.N., Usmanova D.Q., Raximov X.A. Korxonalar raqobatbardoshligini baholash. – Samarqand: Turon nashr, 2021.
11. Jumaniyozov R.P. Mintaqada sanoat korxonalari raqobatbardoshligini baholash yondashuvi // Academic Research in Educational Sciences. – 2024.
12. Xaydarova Sh.D. Milliy sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini oshirishdagi muammolar va ularni yechish yo‘llari // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. – 2024. – №2.
13. Yavmutov D.Sh. Mintaqaviy iqtisodiyot va sanoatni barqaror rivojlantirish masalalari. – Buxoro, 2023.
14. Navruz-zoda B.N. Mintaqaviy iqtisodiyot asoslari. – Buxoro: BuxDU nashriyoti, 2022.
15. Dunning J.H. International Production and the Multinational Enterprise. London: Allen & Unwin, 1981.
16. Krugman P. Geography and Trade. Cambridge: MIT Press, 1991.

III. Internet manbalari

17. O‘zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi – <https://lex.uz>
18. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi – <https://stat.uz>
19. O‘zbekiston Respublikasi Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi – <https://gov.uz/uz/miit>
20. World Bank Open Data – <https://data.worldbank.org>
21. UNIDO (United Nations Industrial Development Organization) – <https://www.unido.org>
22. OECD – <https://www.oecd.org>
23. World Economic Forum – <https://www.weforum.org>
24. International Trade Centre – <https://www.intracen.org>